Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)

Kılıç, R. (1999). Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri (1530-1555). Türk Kültürü, YIL XXXVII, S. 437, Ankara, ss. 523-534.

Prof. Dr.Remzi KILIÇ

Erciyes Üniversitesi. Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

Türk yüzyılı olarak nitelenen XVI. yüzyıl da, Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566), Türk Dünyası ile olan ilişkilerimiz açısından aktif olan dönemlerdendir. Bu dönem de özellikle İran'a karşı oluşturulan, Osmanlı Devleti ile Özbek Hanları arasındaki dayanışmayı ortaya koymak gerekir. Yavuz Sultan Selim Han(1512-1520) devrinden sonra Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları ilişkileri kısmen zayıflamıştı.

Ancak bu ilişkiler, Kanuni Sultan Süleyman iktidar da iken, 1530-1555 yılları arasında süren Osmanlı-İran savaşlarında tekrar canlanmıştır. Öteden beri, Türkistan'da bulunan Özbek Hanları, İran'da hüküm süren Safevi Şahları ile sürekli savaş halinde bulunuyorlardı. Özbek Göçgüncü Han(1510-1530), Safevi hükümdarı Şah İsmail(1501-1524) ve Şah Tahmasb'la (1524-1576) sürekli savaşmış ve bu savaşların çoğu Özbekler lehine sonuçlanmıştı.

Özbekler'in Horasan bölgesini kısmen ele geçirmeleri üzerine, Şah Tahmasb büyük bir ordu ile harekete geçti. Bu sırada Damgan şehri Safeviler tarafından zaptedilmiş ve Özbekler katledilmişti. Bu ise, o sırada Özbek hükümdarı olan Ubeydullah(1533-1539) Han'ı[1] bütün Özbek hükümdarlarını yardıma çağırmaya sevk etmiştir. Yalnız Şah Tahmasb, Meşhed ile Herat arasında "Turbent-i Şeyh Acem" denilen mevkide, 10

Muharrem 935/24 Eylül 1528 tarihinde yapılan savaşta, bu bölgeyi yine İran ülkesine katmıştı. Bu arada Hint Sultanı Babür (1526-1540) Şah, yeniden huduta tecavüz etmişti. Ancak Özbeklerin başarılarından "Duçar-ı dehşet olarak" sonunun Necm-i Sani'nin sonu gibi, olacağından endişe ederek geri çekildi ve bir daha da Maveray-ı Ceyhun'a gelmedi [2]. Özbekler, Şah Tahmasb'ın cülusundan itibaren on iki yıl da altı defa Horasan'a girmiş ve orası için mücadele etmişlerdi[3].

Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında, Osmanlı Devleti'nin siyaseti daha ziyade batıya yönelmişti. Bu nedenle Özbeklerin Safevilerle mücadeleleri sırasında Kanuni Sultan Süleyman, Türkistan'la pek beklenen düzeyde iligilenememişti. Bununla birlikte Özbek Hanları'yla ilişkinin önemini çok iyi biliyordu. Tarihi kesin olmayan ve Kanuni devrinin başında olduğu tahmin edilen bir mektupta, Horasan hakimi, ülkede iktidar kavgaları ve iç savaşların olduğunu, Hüseyin Baykara'nın dört yıl boyunca buraları istila edip halkın ızdırap çektiğini, şimdi ise etraftan alınan yardımlarla huzurun sağlandığını bildiriyordu.[4]

Kanuni Sultan Süleyman, batıya doğru yönelmişti. Fakat doğu da her şeyden önemli olan İran meselesinin farkındaydı. Şah Tahmasb, bir taraftan doğuda Özbekler ile çarpışırken, diğer taraftan Osmanlı topraklarına da taarruz ediyordu. Safevilerin Anadolu içlerine kadar ilerleyen tehlikeli Şii propogandasının hiç bir zaman ardı arası kesilmemişti. Osmanlılara karşı takip ettikleri düşmanca politika ile, Suriye ve Mısır'daki isyan ve huzursuzluk faktörünü artırıyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın doğu cephesini boş bırakıp, batı meselesi ile on dört sene kadar uzun bir müddet uğraşması, ancak Osmanlı Devleti için tehlikeli kapıları açık bulundurmakla izah edilebilir. Bu tehlike gerçekten vuku bulmamış ise, bu bir şekilde Kanuni'nin siyasetinin doğruluğunu göstermez. Aksine bu İranlıların tedbirsizliğine delalet eder,[5] diyebiliriz.

Safevi Şahı'nın Anadolu'daki Şii propagandasından başka,

Bitlis Hakimi Şeref Bey'in Safeviler'e meyletmiş olması Osmanlıların doğu hudutlarını emniyetsiz hale getirmişti[6]. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a sert bir mektup yazdı. O bu mektuba cevap vereceği yerde, Osmanlılara karşı ittifak etmek üzere Macaristan ve Almanya Krallıkları'na elçiler gönderdi[7].

Kanuni Sultan Süleyman, ancak 1533'de Avuturya ile yaptığı barış anlaşmasının sonucunda doğuya yönelebildi. İran'ın Anadolu ve Türkistan cephelerindeki bu düşmanca faaliyetleri Osmanlı Devleti ile Türkistan'daki Özbek Hanları'nı birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'a; İran'a karşı yardım istemek ve savaşa teşvik etmek amacı ile 1534 yılında Ubeydullah Han'dan, 1540'da da Abdullatif Han(1540-1551)'dan birer mektup gelmiştir[8]. İşte bu mektuplar da Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'ne çıkmasında önemli birer etken olmuştur[9].

Ubeydullah Han (1533-1539) İslam dini, Allah ve Peygamber hatırı için Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte İran Seferi'ne çıkmayı can-ı gönülden istediğini bildiriyordu.
Böylece Şeybaniler (Özbekler) hem onların devemlı tehditlerinden kurtulacak, hem de Türkistan'daki müslümanlar için Mekke ve Medine'ye giden hac yolu kolaylaşıp güvenli kılınacaktı[10]. Ubeydullah Han'ın mektubuna Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği cevap gayet müsbet olup, gönderilen mektuba memnun olduğunu ve Safeviler'e açtığı mücadele de başarı ümit edildiğini ve mücadeleye devam edileceğini bildiriyordu[11].

Kanuni Sultan Süleyman, İran ile savaşa karar vermişken, Ubeydullah Han, Şah Tahmasb'ın Osmanlı'ya sığınmış olan, Ulama Sultan'la mücadelesi üzerine Herat'ı muharasa etti. Horasan'ı yer yer işgal ettirdi. Herat'ı bir buçuk yıl kuşatıp tam alacağı sırada,Şah Tahmasb'ın yardıma gelmesi ve öncü kuvvetlerin Özbek Beyleri'ni yenmesi ile 939/1532'de kuşatmayı kaldırarak Buharaya döndü. Şah Tahmasb ise, bir taraftan gönderdiği kuvvetler ile Gürcüstan'ı zaptettiği gibi, 1533'te

Herat'tan çıkıp Belh üzerine yürüme hazırlığı içindeyken Osmanlıların Irakeyn Seferi'ne hazırlandığını duyduğundan, Maveraünnehir Seferi'ni bırakmak zorunda kaldı[12]. Ubeydullah Han İranlılara karşı taaruzla, Osmanlılarla işbirliği mahiyetinde Bestam, Damgan ve Herat'ı 1536'da zaptetti[13]. Bu arada Kanuni'nin Bağdat'ı ele geçirdiğini (1535) duyunca, O'na hemen bir tebrikname gönderdi[14]. Yalnız Ubeydullah Han, Herat'ı alınca, Safevilere karşı gösterdiği şiddetli muamele ile bu defa halkı aleyhine çevirmiş ve Irakeyn Seferi'ndeki Osmanlı tehdidinden kurtulan Şah Tahmasb'ı -zira bu sırada Kanuni Sultan Süleyman Irakeyn Seferi'ne devam etmeyip İstanbul'a dönmüştü ki- Horasan'a sevk etmiştir. Ubeydullah Han Herat'tan Meşhed'i zaptetmek üzere hareket ettiğinde, Şah'ın geldiğini duyunca, ulemanın Şah'la savaşı istememesi üzerine Buhara'ya dönmüştür (943/1537).

1538 yılında Şah Tahmasb'ın Kandehar'ı zaptetmesi Özbekleri telaşa düşürmüş, başta Ubeydullah Han olmak üzere Şah Tahmasb'ı tebrik etmek zorunda kalmışlardı. Hatta Harezm Han'ı Özbek Din-Mehmet ve kardeşi Ali Sultan İran Şahı'nın otağına gelerek itaat arzetmişlerdir. Şah Tahmasb, tarafından Din-Mehmet Sultan'a ülkesi Nesa ve Ab-ı yurt mülhakatıyla beraber verilmişti. Safevi hükümeti, Özbek Gazi Sultan'ın ölümünden sonra Harezm üzerine nufuzunu artırmak için Din-Mehmet Sultan'dan çok yararlanmıştır. Hatta Din- Mehmet Sultan askerlerine "kızılbaş serpuşu" giydirerek Ubeydullah Han'la çarpışmış ve Urgenç'i Ubeydullah Han'dan ele geçirmiştir[15]. Bundan müteessir olan Ubeydullah Han, 1539'da ölmüş, onun yerine I. Abdullah Han geçmiştir. Ancak saltanatı çok kısa sürmüş (1539-1540), Abdullatif Han (1540-1551), Özbeklerin başına han olmuştur[16].

Abdullatif Han'da aynen Ubeydullah Han gibi İran'la mücadeleye devam etmiştir. Diğer Türk devletleri gibi, Özbekler de büyük saygı ve hayranlık duydukları Osmanlı Devleti'ni hemen her olaydan haberdar ediyorlar ve sürekli diyalog kuruyorlardı. Abdullatif Han, zilkade 947/Mart 1541'de Sultan Süleyman'a bir

maktup göndererek I. Abdullah'ın ölümü üzerine kendisinin idareyi ele aldığını ve Herat'ı İranlılar'dan geri aldığını müjdeliyordu[17].

Osmanlı – Türkistan ilişkilerinin Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan (III. İran) Seferi sırasında daha da kuvvetlendiğini görmekteyiz. İran Şahı Tahmasb, Erzurum'a kadar yağma hareketi başlatmıştı. Bunun üzerine Kanuni, İran'ı iki cepeden sıkıştırmak için 1550 Şubatı'nda Abdulltif Han'a bir elçi göndererek İran Seferi'ne çıkacağını belirtmiş, kendisinin de Horasan'dan Safeviler üzerine yürümesini rica etmiştir. Bu mektuba Özbek Han'ı hemen olumlu cevap vermiş fakat silah yardımı istemiş, onun bu isteği yerine getirilmiştir[18]. Kanuni Sultan Süleyman 1554'de üç yüz yeniçeri ve bir topçu takımından oluşan bir "kuvve-i muavene" de göndermişti[19]. Ancak bu sırada Ubeydullah Han vefeat ettiğinden bu silahlar ve asker amacının dışında Özbekler arasında taht kavgalarında kullanılmıştır[20].

Kanuni Sultan Süleyman 14 Cemaziyelula 957/ Mayıs 1550'de Abdullatif Han'a bir mektup daha yazmıştır. Bu mektupta Kanuni, Özbek hanın elçisinin Divan-ı Humayun'a ulaştığını Mekke'ye gidip, hac edip döndüğünü, iki yıldır Tebriz Seferi'nde olduklarını, (II. İran Seferi) nice kaleler ve yerler fethettiklerini, Gürcistan'ı fethederek artık memleketlerinin bir parçası haline getirdiklerini belirtiyordu. Daha sonrada aralarında bir ittifak kurarak İran'ı iki taraftan sıkıştırmak istediğini, eğer o taraftan hareket edilip Şiiler'e karşı birlikte savaşılırsa daha çabuk sonuç alınacağını bildiriyordu. "Eğer ol taraftan dahi fi'l-cümle cüyuşu din hicra karın ile tahrik inan-ı azm-ı zafer iktiran olursa taife-i dalalet amal ve hüsran nevallin… sahife-i ruzkardan ma'dum olması muhakkak idi." Devam ederek: "Defat ila südde-i sa'adetimiz canibine varid olan mekatip ihlas meratibinizde kal' ve kam'ına zuhuri serperde-i te'hirde (padişah çadırı) mezkur görülüyor… delalet rüsumun da'fu halleri derece-i kemalde ve noksan-ı kuvvetleri mertebe-i

nihayeddir. İşşallahı ea’zzi söyle ol caniblerden cinan-ı azm-ı cünud-ı elin kal’ ve ka’m ve fıskına masruf olunur ise ve re’y-i perde-i takdirde merhun olan umur derece-i zuhurda olurdu. Etraf ve eknat-ı memalik-i mahmiyemizde nevvab-ı kamyab ile asakir heyca müessir her zamanda hazır ve mihya olup cabeca (yer-yer) cünud-u zafer vucud ile kaffe-i hudud mazbut ve mesuddur. Taife-i Haifeye malli güzin ve ihtifa ol taraflar kalmıştır. Cenab-ı Vahibu’l-’atyat dan ümid ve mercuddur, ittihad-ı tarafeyn ve ittfak-ı canibeyn ile mevad-ı şurur ve fesad olan taife-i mülhidinin asar-ı tuğyan ve inadları bi’l külliye mahv olmuş olaki sebeb-i asayiş enam ve ba’isü’l-intizam ma-lakelam (söz götürmez) ola”. Daha sonra da durumun kendisine bildirilmesini istemektedir. “Atabe-i ulyamız canibine olan ihlas-ı samimi ve ved-i (dostluk) kadimi muktezasınca min ba’d dahi ebvab-ı muraselat meftuh tutulub ahbar-ı sera-i behcet asarınız ile ol canibin tafsil ahvalini südde-i saadet bahşımız canibine ilam ve ebna itmekden hali olmayasız baki izzi ve mu’ali daimi ve la yezali birabbi’l-alemin”[21].

Kanuni Sultan Süleyman’a gönderilen, Özbek Hanı’nın cevabı ise çok olumludur. Kendisinin de en büyük arzusunun bu olduğunu ve defalarca gönderdiği mektupta bunu belirttiğini, Allah rızası için mutlaka işbirliği yapılmasının gerektiğini vurguluyordu. “Ve sipahi encam şumar nusreti enar ile şark diyarına azm-ı cezm kılmışlar. Bu muhlisin ol ali mekan-ı azimü’ş-şan caniblerine def’atla gönderilen merasilelerini Allah’u Teala’nın rızası ve şeriat-ı Mustafa’nın muktezası içün menzur tutub mazmuni ile amel kılub frenk gazasından gaddar-ı mekkar nabdar-ı kızılbaşın cihadını akdem ve ehemm evceb ve elzem bilub cebellet-i diyanet hassilerinin olan izzet ve hamiyyini zuhura getirub mazhar-ı rıza haliku’l- alem ve esma-i terbiat hazreti seyyidü’l-ümem içün fisebilillah kaza-i ali derecata müteveccih olmuşsuz”. “Subhanellezi esra” esrarının mahremi “ka’be kavseyni ev edna” makamının sahibi Muhammed Mustafa’nın(s.a.v.) dini metininin tervici ve takdimi içün meded ve inayet kılsanuz size mücavenet kılub nusret

virulur…Tarefeynin ittifakı ve canibeynin ittihadı ile el kavm-i bed kiş ve delalet endişin na pak vucudları nabud olub " Rabbi latezir a'lel ardı minel Kafirin" mazmuni icabete makrun ola" Kanuni'nin bu tarafa yönelmesinden önce kendisinin bu fikirden başka bir düşüncesinin olmadığını söyleyip " Bu fakire işaret bulaki biz bu taraftan mütevecih oldukda siz ol taraftan teveccüh kılasız pes bize bütün müslümanlara vacibdir, bu işe meded kılarlar… İnşallahu Teala bunun gibi kazaya mumidel mumidel ve muavin olmyanlar "yevme yegumu'l-hisab" indillah ve inde Resulullah'a ne cevab virürler dahi Allhu Teala Hazretlerinin lutuf ve kereminde ümid varuz ki bu kaza-i lazime el- berakat iştigalinde ol hazret ile ittfak ve ittihadımız çok halisan Allah'dır. Bu vech ile ber vech ile bir hükm olaki ta kıyamet olunca safha-i ruzkarda kıla ki sizden ve bizden gelenlere düstur ve sened ola"[22].

Yine Kanuni Sultan Süleyman, aynı hanedanın Buhara hükümdarlarıyla da dostluk münasebetlerine devam etti. Özbek Din-Mehmet ve Ali Sultan'ın Safeviler'e bağlılığı kısa sürmüştü. Kanuni'ye gönderilen tarihsiz bir mektupta; Buhara Hakimi Ali Sultan, Osmanlı sefiri Pir Kulu Bey'in nameyi humayun ile beraber huzuruna vardığını ve Şah Tahmasb'a karşı tertiplenen herhangi bir sefere katılmak için hazır bulunduğunu, bu yolda kendi başını bile feda ederek şehitlik mertebesine ulaşmaya niyetli olduğunu bildiriyordu. Ayrıca kendisinin Horasan üzerinde Safeviler'e karşı daima hucumda bulunduğunu ve Kabe yolunun açılmasından memnun olacağını söylüyordu[23].

Kanuni Sultan Süleyman, Türkmen emirleri ve beyleri ile de yakın münasebetler kurmuştur. Muhtemelen Nahçıvan Seferi'nin açılmasından önce Bakdenz (Büğdüz) Kemani Han Ali Sultan'a yazılmış olduğu anlaşılan bir mektupta, Kanuni Sultan Süleyman diyordu ki; Şah Tahmasb'ın eman dilemesi üzerine Safevilerin dine aykırı olan hareketlerinden vazgeçip, İslam'a dönmesine fırsat vermek için ona taarruz yapılmamış, fakat bu müsamahanın müsbet bir netice vermeyeceği anlaşılınca, onlara

karşı bir sefer açılması zaruri kılınmıştır. Kanuni, daha sonra Türkmen kabilelerinin sünni müslüman olup, İranlılara karşı mücadelelerini övüyor, Bakdenz Kemani Han'ı din uğruna ve Osmanlı Devleti ile olan dostluk ve sevgisi için Safevi topraklarına arası kesilmeyen akınlar yapması için, geniş ölçüde tahripkar hareketlere teşvik ediyordu. Bu mektupta bahsedilen başka bir şey de, Bakdenz Kemani'nin ileri gelen adamlarından Derviş Muhammed Bedahşani'nin Mekke'ye hacca giderken İstanbul'a uğramasıdır[24].

Nahçıvan Seferi esnasında yazılan bir başka mektupta da, Kanuni Sultan Süleyman, Türkmen Hanı'na, Türkmen emirleri Muhammed Mir Ebu Turab, Mir Tuti ile Sündük Beylerin hacc'dan dönüşünde Osmanlı divanına yüz sürdüklerini, bu emirlerin Türkmen Han'ın din babında Osmanlı Sultanları ile hemfikir olduklarını beyan ettiklerini bildiriyordu. Safevileri ortadan kaldırmak için bir sefer hazırlığına dair beyanatları üzerine; "cenab-ı saadet meabınız sair selatin haşmet karin ile daima ol caniblerde teyid-i merasim-i din-i Muhammedi için salavatullahi aleyhi ve selama … ile kaza ve cihad niyetine asakir-i feth-i muzahir ile hazır ve diyar-ı Horasan'a müteveccihine nazır olduğunuz haberini ebna ettiler." Onlar bu hayırlı niyyet üzere iken kendilerinin Ağustos 1553 İran Seferi'ne çıktıklarını, daha sonra Halep'te kışlamak üzere Halep'e geldiklerini ve bu sene tekrar sefere çıkacaklarını yazmıştı. Kanuni bu seferi dini bir görev olarak görerek, Onların daima divan-ı humayunla irtibat halinde olmasını istiyordu. "Siz dahi ol cevanibden cümle selatin şeri'at-ayin ve asakir-i müslimin nusret-karin ile hüsn-i iltifat ve ittihad üzere aduvv-i dinin memalikine azimet ali nehbet (çapul) erzani (layık görmek) kılına ki muvafkat-ı canibeyn ile bir kaziyye-i merdiyye zuhura gele ki dünyada ila yevmi'l kıyam sebebinin namı ve ikbada mucib derece-i sami vaki olub hem refahiyet-i ahval-i enama zaf'i meyliniz itmekden hali olmayasız"[25].

Bu mektuplaşmalara ve alınan kararlara rağmen, bu savaşta

Osmanlı- Özbek askeri ittifakından kaynaklar bahsetmemektedir. Ancak, Şah Tahmasb için iki tarafla uğraşmak çok zor olsa gerekir. Çünkü Safeviler, Özbekler ile savaşırken Osmanlılardan, Osmalılar ile savaşırken Özbekler'den her an bir taarruz olacağı endişesi taşımışlardır.

Ubeydullah Han'a gönderdiği yeniçerilerin gidiş ve dönüşlerini kontrol etmek ve yeniçerilerin durumunu yerinden incelemek amacı ile Kanuni Sultan Süleyman, Ahmet Çavuş'u Buhara ve Semerkant'a gönderdi[26] . Bu sırada Hindistan'dan bin bir zahmetle Buhara ve Semerkant'a gelen Seydi Ali Reis, Ahmet Çavuş'tan bahsetmektedir[27]. Osmanlı Padişahı'nın üç yüz kişilik yardım kuvveti ve bir topçu kıtası Özbeklere gönderilmişti. Rumi(Anadolu) askerler saltanat kavgalarında rol oynadığı gibi İran'a karşı da kullanılmıştır. Rumi askerlerin orada bulunmaları Osmanlı Devleti ile Türkistan arasında yakınlığı artırmıştır,[28] denilmektedir.

Özbekler arasında süren saltanat mücadelelerinden sonra, Nevruz Ahmet Burak Han (1551-1556), birliği sağlayarak han oldu. Seydi Ali Reis, Burak Han'ın diğer hanlarla mücadelesinden ve Rumi askerlerin faaliyetlerinden uzun uzun bahsetmektedir[29].

Osmanlı askerlerinin gerçek amaçlarından başka, iç savaşta kullanılmasından dolayı mahçup olan Burak Han, olayları Seydi Ali Reis'e anlattıktan sonra "Padişah yanında yalancı olduk, bir iş kılamadık. Eğer bize yardımcı olursanız hala bir iş kılmak mümkündür", diyerek Seydi Ali Reis'e vilayet vermeyi teklif etmiştir. Seydi Ali Reis'in yanına Ahmed Yesevi evladından Sadr-ı Alem Şeyhi tayin edip durumu Padişah'a bildirmesi için, "Bundan sonra padişah hazretlerinin her ne emri varsa onunla amiliz"[30] demiştir. Seydi Ali Reis, buna benzer bir teklifi dönüşte uğradığı Buhara'da Seydi Burhan Han'dan da aldığını yazmaktadır. Seydi Burhan; "Sen nefs-i Buhara'da otur ben Karakolda olayım" demiştir[31]. Kısaca gelirken uğradığı bütün Özbek Hanları için, "Padişah'ın emirlerine itaat edip ram olan kimselerdi," demektedir[32].

Nevruz Ahmed (Burak Han), Han olunca durumu hemen bir mektupla Kanuni Sultan Süleyman'a bildirmiştir. "Abdulaziz (Abdullatif) Han'ın dar-ı na'ime intikali üzerine hilafet ve hükümet-i alem benim ve Semerkand hanı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Hazar kal'alarına malik olan diğer sultanlar ilticagahlarının metanete mağruran bize mülevvemet itmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir." Nevruz Ahmet Osmanlı Devleti'nin selefi Abdullatif'e gönderilen kuvvete rağmen o taraftan gönderilmesi vaadedilen imdadın gecikmesinen dolayı özür diliyordu. Mektubuna devam ederek, şimdi Semerkant hakimi olduğunu, Pir Mehmet Sultan ve kardeşlerinin firar'a icbar edildiğini Buhara'nın zaptını müteakip Horasan'a gireceğini beyan ediyordu. Ayrıca mektupta buradaki olayları bizzat gözü ile görmüş bir kişi olarak Ahmet Çavuş'u durumu beyan için gönderdiğini de yazmıştır[33].

Ahmed Burak Han, gönderdiği bir başka mektupta da; Mirza Humayun Şirhan ile harp ederek onu mağlup ettiğini bildirmekte ve Hindistan'da han ve hakimler arasındaki sair muhaberelere dair malumat da vermektedir[34].

Nevruz Ahmed'in elçisi Kutluk Fuladi zid, Reubiu'lahir 963/Şubat 1556 tarihli bir mektupla, Buhara'nın fethini Kanuni Sultan Süleyman'a bildiriyordu. Ayrıca Ahmet Han seleflerinin İranlılar'a karşı amansız mücadelelerini hatırlatarak, Divan-ı Humayun'dan, tekrar yardım beklediğini de bildirmekteydi[35]. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti ile Safeviler Amasya Barışı'nı (1555) imzalamışlardı.

Nahçıvan Seferi (1554) süresince Şah Tahmasb, Osmanlı kuvvetlerinden devamlı kaçmıştır. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman Kars'tan 6 Temmuz 1554'te Şah Tahmasb'ı savaşa davet eden ağır bir mektup yazmışsa da bir netice alamadı[36]. Kanuni'nin kuvvetlerini dağıtmadan serhatte kışlayıp, ertesi sene Erdebil üzerine yürüyüp her tarafı yakıp yıkacağı yolundaki tehdidi, Şah Tahmasb'ı barış yapmak üzere yoğun bir siyasi faaliyet içine sürüklemiştir. İşte bu çabaların

sonucunda Amasya Barışı yapılmıştı. İran Şahı Tahmasb'ı barış görüşmelerine getirme de elbette Özbek Hanları'nın büyük etkileri olmuştur. Çünkü Şah Tahmasb, böylece hem Osmanlılar hem de Özbekler ile uğraşmaktan kurtulmuş oluyordu.

Amasya Barışı ile Osmanlı-Safevi ilişkileri düzelirken, Özbek-Safevi ilişkileri bozulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı-Özbek dayanışmasına artık beklenen desteği veremediğini görüyoruz. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman Amasya'dan (1555) Ahmed Burak Han'a gönderdiği mektupta; Şah Tahmasb'la anlaşmak üzere olduklarını bu yüzden istenilen yardımı göndermeyeceğini, ancak İran Şahı'nın Özbek ülkesine sldırmasına da asla razı olamayacaklarını bildiriyordu. "…Bu bab da bargah-ı adalet destgahımızdan ianet ve imdad istid'ası inha ve ima olunmuş kitab-ı müstetabınız vurudi ba'is ve de namadud olub mazmun-ı behcet makrunen de mahzun ve meknun olan hulus akideniz ilm-i alem aramıza vazıh ve re'yi cihannumamıza bahir ve sanihdir. Aba-i fehamımızla olan revabıtı muhabbet ve aşinayı ve kavaidi müveddet ve dosti müekked ve mümehhed olub mururu sinin ve şuhur ve gururu eyyam ve duhur ile tağyi tebdil ve ta'til ve tahvil ihtimali munkatidir. Zamir-i münir saf ve diyanet itisafınıza paşide olmaya ki intar kimya asarımız cenabı devlet intisabımız kabline münatif olmağı mu'ceb ve muktezi olan tevaridi rusul ve irsail ve teradif-i kütub ve vesail munfasıl ve munkati olmaya. Dergah-ı alem penahımızdan Tahmasb Şah, sulh ve salah istid'a itmeğin onlara ihsan olunan aeman-ı asistane-i celalet unvanımızla musafat üzere olan hanan-ı kamran ve selatin ali şane dost olmak üzere olunmuştur.

Onlar canibinden diyar-ı celili'l – itibarınıza mute'allık olam bilad-ı müslimine te'arruz ve tecavüz olunmaya rızay-ı şerifimiz yoktur. Öyle olsa me'muldurki hemişe vekayi halat baberekatınızı canib-i saadet-i havahe bildirmeye gaflet olunmaya ve refahiyyet-i enam levazımına ihtimam tam mebzül ve masruf buyurulup tahsil-i du'a-i fekra itmede dakika fevi olunmaya ki me'cur olunduğu muhakkaktır"[37].

Kanuni Sultan Süleyman, kısa bir süre sonra Nevruz Ahmet Burak Han'a tekrar bir mektup yazarak aldıkları yerler kendilerinde kalmak şartı ile İran'la andlaşma yaptıklarını bildiriyordu,[38] bildiriyordu.

" … ve leşker-i derya huruç kuh-u şekühla diyar-ı şarka azimet-i humayun münsarıf kılıb ittifak ol canibin hareketi'l-umur Daray-ı İran Tahmasb Han satvet-i kahr kahramani İskender nişani ve şevket ve ferri Süleymani giti sitaniden (Dünya) mütezelzil ve hırasan olub enva, tezarru ve ibtizalle asitane-i saadet aşiyanımıza merred badeuhra (defalarca) ilçiler gönderub min ba'd cadde-i şeri'at garradan inhiraf itmeye dehu istid'ay-ı sulh ve salah itmegin kaffe-i ehli -islam ve amme-i enamın ki ve dayu'u-llah meliki'l- allam dururlar asude hal ve müreffe-i bal olmalar içun musteb alileri hiz-ı kabulde vaki olub madamki makam-ı isti'fade mütemekkin zaive-i humule olan nevvab-ı kamyabımız tarafından dahi ber vechi mine'l vucuh gezend irişdirilmemek içün cahd name yazulub taht-ı baht-ı cihanbaniye ki numune-i evreng-i (taht) süleymanidir. Müraca'at kılınub ve muluku edyan muhtelife-i itacat ve haraç güzarlık merasimin kema yenbağı müeddi idüb her taraftan envab-ı muradat meftuh ve küşade ve esbab-ı saadet müheyya ve amade olub hemvar'a aksayı mutalib ve methay-ı me'reb hum aliiye-i padişahane ve nehim seniyye'i mülükanemiz vaki olan umur-ı amme'nin tahsil ve tekmiline mezbul ve masruf tutulmakdadır[39].

Amasya Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ni tamamamen yok etme siyasetinden vaz geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır[40]. Osmanlı – İran ilişkileri Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar dostane devam etmiştir. Oysa, Şah Tahmasb Özbekler üzerine hucumlarını durdurmamış, Horasan'ı onlardan almıştır. Ali Sultan 971/1564'de Horasan'ı yağmaya teşebbüs etti ise de, Safevilere mağlup oldu. 973/1566'da artık Safeviler üzerindeki Özbek tehdidi ortadan kalkmış bulunuyordu[41].

Kanuni, Özbek topraklarına müdahaleye asla razı olmayacağını

söylediği halde, Şah Tahmasb'la yaptığı barışa sadık kalmış herhangi bir savaşa yol açacak hususlardan son derece kaçınmıştır. Bu yüzden 1559 yazında Şehzade Bayezit yanındaki maiyyetiyle Kağızman-Demirkapı'sından sonra Safevi sınırını aşınca kendisini kovalayan Erzurum Beylerbeyisi Ayas Paşa ordusu onu yakalamak için hududu geçmediği gibi 1562 Temmuz'unda İran başkenti Kazvin'de, bu şehzade ile oğullarının Osmanlı'dan gelen cellatlar eli ile idamına müsade edilmesine karşılık "Elkas Mirza" bedel tutularak savaş olmasın diye, Şah Tahmasb'ın istediği yüz binlerce altından başka (ağzından elçilerin dileği ile) "iltimas" olunan Kars Kalesi'nin bile verileceği vaad olunmuştur. Yine bu yüzden yani barışın korunması için Nahçıvan Seferi'nde Osmanlı himayesine girerek Kefe üzerinden top ve yeniçeri ile Şirvan'ı zapta gönderilen Şivan Şahlı "Kasım Mirza" 'nın Şii-İran'ın Sünni-Şirvanlıları çok zulümlü idaresine karşı yeniden yardım dilemesine 29 Şevval 973 / 27 Mayıs 1565 İstanbul'dan yazılan cevapta "şimdiki mabeynde olan sulh-u salaha muhalif bir va'z olunmak münasip değüldür" denilmiştir. Bununla beraber yurdunu bırakarak İstanbul'a gelmesinin de Şirvan halkını büsbütün umutsuz ve başsız burakmış olacağından akrabasından Dağıstan Hakimi "Kırım Şamkhal ile kemal-i ittihat ile" mudara eylemesi tavsiye olunmuştur[42].

Yine İran'a karşı yardım isteyen Gürcistan ulemasından Londa Beke'ye aradaki on yıldan beri devam eden sulh nedeni ile yardım edilmemiş ve arada "sulha mugayir bir şey olmadığından dolayı andlaşmayı bozmak İslam'a uygun değildür,"[43] denilmiştir.

Osmanlıların gayesi Safevi Hanedanlığı'nı ortadan kaldırmak veya hiç olmazsa Şiiliği topraklarından tasfiye etmekti. Ama bu iş için Türkistan ile Hindistan'daki Sünni Türk devletleriyle bütün iyi niyet ve muhabbete rağmen müşterek bir cephe kurarak çok ciddi bir teşebbüs yapılamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman bütün tehlikelere karşı kendisi tek başına mücadeleye girişmiştir[44]. Kaynaklar, özellikle Kanuni'nin bu

konuya yeterince eğilmediği görüşündedirler. Ancak bunun bir sebebi de Osmanlıların batı sınırının karışması ve o sıralarda Türkistan Hanlıkları'ndaki iç karışıklıklar ile saltanat kavgaları da etkin olmuştur, diyebiliriz.

Kanuni Sultan Süleyman hakkında, doğuya önem vermediği daha çok batıya yöneldiği gibi, fikirlere cevaben farklı bir yorum getiren Netayi-cu'l-Vukaat sahibi Mustafa Nuri Paşa; "Sultan Süleyman'ın gazveleri genellikle Macaristan'da olmuştur. Onlara sarf ettiği iktidarı Acemistan ve Türkistan caniblerinde imal etmiş olsa millet-i İslamiyyenin kısm-ı azamını bir noktada cem idebilir ve daha hayırlı olur idi, diye bir anlayış dillerde dolaşır. Fakat o asrı zamanımıza pek uzak olduğu gibi o zamanın hükmünü tamamıyla tarih kitaplarından çıkarmak mümkün olmamaktan başka, şurası dahi cari mütale'adır ki; Afrika, Arabistan ve Kürdistan'ı fetheden ve sonra tahtı hükmünde tutan Türk kavmini ve Cuyuş-u Osmaniyye'nin menba'ı esir ile devşirme çocuklarıdır. Çünkü Devlet-i Aliyye zay-i ettiği nufusun iz'af-ı müda'fi esir ve devşirme olup millet-i İslamiyye'ye ilhak ide gelmekle ibtida-ı huzur devletin ortaya çıkışından itibaren alınan esir hesab olunsa milyonlara baliğ olub ve Osmanlı nufusunun artmasına takdir-i hizmet eylediği anlaşılır. Mamafih cihadın faziletleri ve malların iğtinam ve suhulet-i tarik sefer misullü başlıca sebebler dahi meydanda olmakla bu hususlar nazarı dikkate alındığı takdirde Avrupa seferlerinin ihtiyari-i tabiyyat-ı maslahat iktizasından ve belki Devlet-i Aliyye'ce en menfaatlı işlerden bilinmesi zan ve tahmin olunur,[45]"demektedir.

Mustafa Nuri Paşa'nın bu fikrlerine büyük oranda katılmak mümkündür. Osmanlılar Kırım Hanları ile; Rusya, Avusturya, Lehistan ve Erdel gibi ülkeleri dolaylı olarak baskı altına alabiliyordu. Türkistan'daki Hanlıkların hepsi Osmanlılara karşı büyük bir hayranlık ve sempati duyuyorlardı. Aynı görevi Özbekler Safeviler'e karşı yapabilirdi[46]. Ne varki, Şii-İran'ın varlığını devam ettirmesi Türk-İslam aleminde büyük

parçalanmalara sebep olmuştur. Bu ise, özellikle Müslüman Türk Milleti'nin kaderini menfi yönde etkilemiştir. Türkistan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında geçit vermeyen sıra dağlar gibi uzanan Şii-İran, bu iki büyük Türk toplumunun biribirleri ile olan münasebetlerini kaybetmelerine ve birlik kuramamalarına etken olmuştur. Netice de ise, daha sonraki dönemlerde Türkistan Türklerinin Rusların ve Çinlilerin esaretine düşmelerine zemin hazırlamıştır[47].

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Amasya Antlaşması'na kadar gayet uyumlu ve başarılı olarak devam eden Osmanlı-Özbek ilişkileri, İran'ı baskı altına almışsa da onları ortadan kaldıramamıştır. Osmanlı Devleti Amasya Antlaşması'ndan sonra yönünü yine batıya çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

-Asrar, Ahmet Nihat,***Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi***, İkinci Baskı,Hilal Yayınları,İstanbul,?.

-Feridun Bey, Ahmed, ***Münşeatü's-Selatin,*** C.I-II, İstanbul,1274-1275.

-Hammer, J. Pustgall, ***Devlet-i Osmaniyye Tarihi,***Terc. Mehmed Ata, C.I-X, İstanbul,1332 h.

-Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı, T.S.M.K., Revan Bölümü; Nr. 1956,İstanbul,?.

-Kırzıoğlu,M. Fahrettin, ***Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),***Ankara, 1976.

-Kurat, Akdes Nimet, ***Türkiye ve İdil Boyu,*** Ankara, 1966.

-Kütükoğlu, Bekir, "Tahmasp I", ***İ.A.,*** M.E.B., İstanbul,1970I,C.XI.,ss.637-647.

-Saray, Mehmet, ***Türk- İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü,*** Ankara,1990.

-Sarı Abdullah Efendi, ***Düsturu'l- İnşa***, Esad Efendi Kitaplığı, Nr.3332, Süleymaniye Ktb., İstanbul,1053 h.

-Seydi Ali Reis, ***Asar-ı Eslaftan Miratü'l- Memalik***, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, Nr. 3678/7, Süleymaniye Ktb., İstanbul. 1313. h.

-Solakzade, Mehmet Hemdemi, ***Solakzade Tarihi***, İstanbul, 1298 h.

-Mustafa Nuri Paşa, ***Netayic ül- Vukuat***, C.I-II.,İstanbul, 1327 h.

-Togan, Zeki Velidi, ***XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi,*** Nr.133905, Bayezid Ktb., İstanbul, 1965-1966.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5441.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5489.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5686

-T.S.M.A., Ev. Nr. 5905

-T.S.M.A., Ev. Nr. 6915.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9508.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9661.

-T.S.M.A., Ev. Nr. 9696.

[1] Zeki Velidi Togan, ***XVI. Asırdan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi,*** Bayezid Ktb., Nr.133905, İstanbul, 1965-1966, s.60; Bu sıralarda Özbeklerin asıl Hanı Şeybani Han'ın oğlu Temur ve Yeğeni Ubeydullah idi.Göçgüncü ismen Han idi.

[2] J.Pustgall Hammer, ***Devlet-i Osmaniyye Tarihi,***Terc. Mehmed Ata, İstanbul,1332 h.,C.VI, s.67-68.

[3]Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", ***İ.A.,*** M.E.B., İstanbul,1970, C.XI, s.638.

[4] ***T.S.M.A.,***Ev. Nr. 9508.

[5] Ahmet Nihat Asrar, ***Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi***, ikinci Baskı,İstanbul,?, s. 307.

[6] Kütükoğlu, "Tahmasp I", ***İ.A.,*** C.XI,s.638.

[7] Hammer, ***a.g.e.,***C.V, s.49.

[8] ***T.S.M.A.,*** Ev. Nr. 5686; ***T.S.M.A.,*** Ev. Nr. 9696.

[9] Mehmet Saray, ***Türk- İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü,***Ankara,1990, s.28.

[10] Asar,***a.g.e.,*** s.148.

[11] ***T.S.M.A***., Ev. Nr.6915.

[12] Kütükoğlu, "Tahmasp I", ***İ.A.,*** C.XI, s.639.

[13] Asrar, ***a.g.e.*** s.148.

[14] ***T.S.M.A.,***Ev. Nr. 5441.

[15] Kütükoğlu, “Tahmasp I”. ***İ.A.,*** C.XI, s. 639.

[16] Mehmet Hemdemi Solakzade, ***Solakzade Tarihi***, İstanbul, 1298 h, s. 527-528.

[17] ***T.S.M.A.,*** Ev. Nr. 5489.

[18] Saray, ***Şiliğin Rolü,*** s. 29.

[19] Seydi Ali Reis, ***Asar-ı Eslaftan Miratü’l- Memalik***, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr. 3678/7, Süleymaniye Ktb., İstanbul. 1313. h, s.64; Hammer, ***a.g.e.,*** C. VI, s.68.

[20] Saray, ***Şiiliğin Rolü,*** s.29.

[21] Ahmed Feridun Bey,***Münşeatü’s-Selatin***,İstanbul, 1274, C.I., s.606-608.

[22] ***T.S.M.A.,*** Ev. Nr. 5905.

[23] Asrar, ***a.g.e.***, s.149.

[24] Asrar, ***a.g.e.***, s.155.

[25] Feridun Bey, ***a.g.e.***, C.I, s.612-613.

[26] ***T.S.M.A***., Ev. Nr. 9696.

[27] Seydi Ali Reis, ***a.g.e.***, s.65.

[28] Akdes Nimet Kurat, ***Türkiye ve İdil Boyu***; Ankara, 1966, s.65.

[29] Seydi Ali Reis, ***a.g.e.***, s.64-70.

[30] Seydi Ali Reis, ***a.g.e.***, s.65.

[31] Seydi Ali Reis, ***a.g.e.***, s.69.

[32] Seydi Ali Reis, ***a.g.e.***, s.76.

[33] Sarı Abdullah Efendi, ***Düsturu'l- İnşa***, Süleymaniye Ktb., Esad Efendi Kitaplığı, nr.3332, İstanbul, 1053 h.,242b-244a.

[34] ***T.S.M.A.,*** Ev. Nr., 9661.

[35] ***Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı***, T.S.M.K., Revan Bölümü; Nr. 1956,İstanbul,?,v. 23b-27a; Yine Buhara'nın Fethi ile ilgili bir başka mektup aynı eserin 27a-31b. varakları arasında bulunmaktadır.

[36] Solakzade,***a.g.e***., s.527-528.

[37] Feridun Bey, ***a.g.e.,*** C.II, s.51-52.

[38] Solakzade, ***a.g.e.,*** s. 532.

[39] Feridun Bey***, a.g.e.,*** C.II, s.84-85.

[40] Asrar, ***a.g.e.,*** s.308.

[41] Ktükoğlu, "Tahmasp I" ***İ.A.,*** C. XI., s. 639.

[42] M. Fahrettin Kırzıoğlu, ***Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),***Ankara, 1976, s.253.

[43] Feridun Bey, ***a,g,e,***C.II, s.74-75.

[44] Asrar,*a.g.e.,*s.308.

[45] Mustafa Nuri Paşa, ***Netayic ül- Vukuat***, İstanbul, 1327 h.,C.I, s.113.

[46] Asrar, ***a.g.e***., s.308.

[47] Saray, ***Şiiliğin Rolü***, s.24.